

Projek Ekonomi Wanita: Indikator dalam Pembangunan Lestari

MAIMUNAH ISMAIL
ARBAIYAH MOHD. ISA
NORHASHIAH M. HASHIM

ABSTRAK

Kerangka pembangunan lestari di peringkat kampung yang digunakan dalam kajian ini berdasarkan usaha yang dijalankan oleh komuniti dan agensi pembangunan, khususnya bagi ekonomi wanita. Usaha ini bertujuan untuk menyediakan pekerjaan dan seterusnya meningkatkan pendapatan penduduk. Kajian ini dijalankan di beberapa kampung di tiga daerah di Negeri Selangor. Objektif utama kajian adalah untuk mengenal pasti jenis projek ekonomi yang dijalankan oleh wanita dan indikator untuk pembangunan lestari di peringkat kampung melalui projek tersebut. Kajian ini menghasilkan enam indikator, iaitu kelestarian ekonomi projek: 1) sejauh mana projek dapat memberi pendapatan kepada peserta dan keluarga; 2) projek berasaskan individu atau keluarga, 3) projek yang dapat memberi perkhidmatan kepada masyarakat kampung 4) projek yang pesertanya kurang melibatkan diri dalam pembangunan institusi di kampung 5) projek yang telah lama dijalankan di sesuatu kawasan dan 6) projek yang kerap menerima perkhidmatan daripada agensi pembangunan. Kajian juga mengutarakan beberapa cadangan tindakan masa hadapan.

ABSTRACT

A framework of sustainable village-based development used in this study is based on the continuous attempts made by community together with development agencies to provide employment and to eradicate poverty through income-generating projects of women. The study was conducted in villages of three districts in the state of Selangor, Malaysia. The main objective of the study is to identify possible indicators for the sustainable village-based development through women's income-generating projects. The study showed that six indicators could possibly be used for a sustainable village-based development through the projects. The indicators are 1) economic sustainability which refers to the ability of the projects to

contribute a meaningful income to the project participants and their families, 2) projects that are family-based rather than group-based; 3) the projects should render goods and services to the village community; 4) minimal involvement of women in institutional development in the village; 5) projects which have long involvement, and 6) projects which receive continuous extension services from development agencies. The study propose some recommendations for future action.

PENGENALAN

Istilah pembangunan lestari dipercayai berasal daripada konsep pertanian lestari dan di Amerika Syarikat ia juga bermakna pertanian berterusan. Konsep tersebut diperkenalkan oleh The Department of Interior pada tahun 1920-an (Rivara 1991). Konsep ini muncul semula di peringkat antarabangsa pada akhir tahun 1980-an apabila berlakunya perubahan perspektif pertanian akibat pengurangan sumber asli di kebanyakan negara membangun dan maju.

Berdasarkan perspektif mikro, pembangunan lestari bermakna pembangunan secara terus menerus yang dapat memenuhi keperluan asas penduduk dalam sesebuah kampung. Pembangunan ini juga merupakan usaha berterusan yang dijalankan untuk membaiki keadaan kehidupan masyarakat sesebuah kampung. Dengan ini pembangunan lestari di peringkat kampung bermakna usaha yang dijalankan oleh badan kerajaan dan bukan kerajaan bersama dengan inisiatif masyarakat setempat untuk meningkatkan status kehidupan mereka (Maimunah et al. 1995a; Maimunah et al. 1995b).

FAO (1994) merangka tiga matlamat utama pembangunan lestari yang seterusnya menjadi rangka konseptual dalam sesuatu program pembangunan luar bandar. Matlamat itu ialah: (1) keselamatan makanan, yang bermakna mendapat makanan melalui usaha tertentu bagi mengimbangi antara lestari diri dengan berdikari (2) pemeliharaan sumber asli dan perlindungan persekitaran (3) peluang pekerjaan di luar bandar yang bertujuan membasmi kemiskinan.

Satu daripada tumpuan pembangunan lestari ialah pembangunan wanita di luar bandar, yakni dari segi peranan mereka meningkatkan status ekonomi keluarga di peringkat kampung (Joeke 1992; Ujo 1993). Ini telah berlaku di kebanyakan negara membangun, terutamanya dalam dua dekad yang lalu. Umpamanya di Malaysia, ditaksirkan bahawa pada tahun 1994, negara memperoleh RM4.5 juta daripada projek ekonomi wanita (khususnya pemprosesan makanan) di luar bandar (*New Straits Times* 1994). Pertumbuhan sektor perindustrian kecil di luar bandar diramalkan akan meningkat dengan pesat kerana negara ini

sedang melaksanakan polisi perindustrian. Namun, hingga kini kurang sekali terdapat kajian yang sistematis tentang prestasi program wanita di negara ini, khususnya indikator yang boleh menerangkan kelestarian projek. Kajian ini bertujuan untuk mengisi kekurangan yang dimaksudkan dengan mengambil kira satu daripada matlamat pembangunan lestari yang dirangkakan oleh FAO, iaitu pembentukan peluang pekerjaan untuk meningkatkan pendapatan masyarakat di luar bandar (FAO 1994). Indikator yang terhasil akan digunakan sebagai garis panduan dalam sebarang usaha pembangunan luar bandar di Malaysia, khususnya yang berkaitan dengan aktiviti ekonomi wanita untuk menyokong pencapaian matlamat pembangunan lestari.

Rencana ini melaporkan hasil kajian yang telah dijalankan di kampung di daerah Sepang, Kuala Langat dan Hulu Langat. Objektif kajian adalah untuk: 1) meneliti profil sosioekonomi wanita dan keluarga mereka; 2) mengetahui jenis projek yang diceburi; 3) membentuk indikator projek yang boleh digunakan untuk menerangkan pembangunan lestari di peringkat kampung.

Projek ekonomi wanita bermaksud aktiviti yang dimiliki dan dijalankan oleh wanita bagi menjanakan pendapatan. Dalam kategori pekerjaan, aktiviti ini dikelaskan sebagai 'bekerja sendiri'. Aktiviti ini dilakukan secara sambilan atau sepenuh masa. Aktiviti ekonomi mungkin berasaskan pengeluaran pertanian, pemprosesan makanan, pengeluaran kraftangan atau perkhidmatan perniagaan seperti kedai jahitan, kedai runcit, pemborong dan penjual hasil pertanian di pasar. Aktiviti ekonomi menggunakan sejumlah modal beserta sumber tempatan yang diperoleh sendiri atau dibeli. Berdasarkan jumlah modal berbayar dan pendapatan tahunan, aktiviti ekonomi yang dijalankan oleh wanita dalam konteks kajian ini dikelaskan ke dalam kategori industri kecil dan sederhana (IKS). Istilah projek digunakan untuk menggambarkan aktiviti tersebut mempunyai unsur dan matlamat pembangunan.

METODOLOGI

Responden kajian ialah peserta projek ekonomi yang dimiliki oleh wanita di peringkat kampung. Mereka terdiri daripada 54 orang peserta daripada sejumlah hampir 180 projek di daerah Sepang, Kuala Langat dan Hulu Langat. Temubual dilakukan dengan menggunakan satu set borang soal selidik berstruktur. Borang soal selidik mengandungi soalan tentang perincian projek, perkhidmatan sokongan yang diterima, penglibatan dalam institusi sosial dan pendapatan yang diterima daripada projek.

HASIL KAJIAN DAN PERBINCANGAN

SOSIOEKONOMI

Semua responden (kecuali empat orang) sudah berumahtangga. Seramai 44.4% responden dalam lingkungan umur 36-45 tahun, dan satu pertiga lagi berumur melebihi 46 tahun. Purata umur ialah 43 tahun. Sebanyak 51.8% menerima pendidikan peringkat rendah, dan sementara masing-masing 14.8% dan 16.7% menerima pendidikan menengah rendah dan atas. Seramai 9.3% responden tidak menerima sebarang pendidikan formal (Jadual 1).

Bagi bilangan anak, sejumlah 46.3% mempunyai anak antara empat

JADUAL 1. Ciri-ciri responden

Ciri-ciri	Bil.	Peratus	Purata	S.L.*
Umur (tahun)	11	20.4		
23-35	24	44.4	43.4	8.9
36-45	19	35.2		
Jumlah	54	100.0		
Pendidikan				
Tidak bersekolah	5	9.3		
Rendah	28	51.8		
Menengah rendah	8	14.8	7.1	3.4
Menengah atas	9	16.7		
Tinggi	4	7.4		
Jumlah	54	100.0		
Bilangan Anak				
0	4	7.4		
1 - 3	12	22.2		
4 - 6	25	46.3	4.7	2.6
7 dan keatas	13	24.1		
Jumlah	54	100.0		
Bilangan Anak Yang Bersekolah				
0	16	29.6		
1 - 3	28	51.8		
4 - 6	10	18.6	1.9	1.8
7 dan keatas	0	0		
Jumlah	54	100.0		

* S.L. sisihan lazim

ke enam orang dan 29.6% mempunyai tiga orang anak atau kurang. Sejumlah 24.0% responden mempunyai bilangan anak tujuh orang atau lebih. Purata bilangan anak ialah 4.7%, iaitu di bawah aras purata nasional (7.2). Kebanyakan responden masih mempunyai anak yang bersekolah. Lebih kurang separuh daripada responden mempunyai satu ke tiga orang anak yang bersekolah dan 18.6% mempunyai empat ke enam orang.

GAMBARAN PROJEK

Jadual 2 menunjukkan bahawa lebih separuh responden (55.5%) terlibat dalam projek memproses makanan. Jenis makanan yang dihasilkan ialah biskut, pelbagai jenis kerepek yang dibuat daripada ubi kayu, pisang dan keladi, hasil daripada kacang soya, mi kuning dan sos cili. Purata

JADUAL 2. Jenis projek yang diceburi/disertai dan tempoh penyertaan/penglibatan

Projek	Bilangan Responden	Peratusan (%)	Purata Tempoh Penglibatan (tahun)
Memproses makanan			
Biskut	15	27.8	
Hasil-hasil kacang soya	6	11.1	
Kerepek (ubi, pisang dan keladi)	4	7.4	4.4
Mi	2	3.7	
Sos Cili	2	3.7	
Jeruk buah-buahan	2	3.7	
Jahitan	1	1.9	
Perniagaan			
Kedai runcit	10	18.5	6.2
Restoran/Gerai makan	3	5.6	
Jualan terus	1	1.9	
Lain-lain	1	1.9	
Kraftangan	2	3.7	
Pertanian	5	9.3	2.0
Sayuran	3	5.6	3.6
Nurseri bunga-bunga	2	3.7	

* Bilangan dan peratusan tidak boleh dicampur kerana seorang responden berkemungkinan terlibat dalam lebih dari satu projek.

JADUAL 3 Cadangan untuk memajukan projek mengikut pandangan responden

Cadangan	Bilangan	Peratusan (%)
Memerlukan latihan yang berkaitan	17	31.5
Bantuan input teknikal	6	27.8
Bantuan kewangan	6	24.1
Meluaskan kewangan	5	22.3
Memerlukan khidmat nasihat	4	18.5
Sokongan dari keluarga/suami	9	16.7
Meningkatkan produktiviti dan kualiti	4	7.5
Perpaduan Kumpulan	3	5.6
Mengeluarkan sendiri bahan mentah	2	3.7

* Bilangan dan peratusan tidak boleh dicampur

tempoh penglibatan responden dalam projek makanan ialah 4.4 tahun.

Projek penting seterusnya ialah aktiviti jahitan, yang melibatkan 18.5% responden dengan purata tempoh penglibatan selama 5.7 tahun. Pengalaman mereka dalam projek kraftangan cuma dua tahun dan 3.6 tahun bagi projek pertanian. Hanya enam orang responden menjalankan dua jenis projek yang berlainan secara serentak.

Kebanyakan responden menyatakan, walaupun mereka agak berjaya dalam projek yang mereka ceburi, tetapi mereka berasa masih terdapat banyak peluang untuk memajukan projek. Antara cadangan yang diberikan oleh responden (Jadual 3) adalah: Menghadiri latihan dalam kemahiran yang berkaitan (31.5%), menyediakan bantuan input teknikal (27.5%) dan bantuan kewangan (24.1%), meluaskan pasaran (22.3%), khidmat nasihat yang lebih baik (18.5%), mendapat sokongan daripada keluarga dan suami (16.7%), meningkatkan produktiviti dan kualiti (7.5%), mendapat kerjasama dalam kumpulan (5.6%) dan mengeluarkan sendiri bahan mentah yang digunakan untuk menghasilkan projek memproses makanan (3.7%).

Semua responden menyatakan bahawa penglibatan mereka dalam projek ekonomi telah memberi sumbangan yang bermakna terhadap pendapatan keluarga. Jadual 4 menunjukkan taburan responden mengikut pecahan pendapatan yang diperolehi daripada projek (pendapatan isteri) dan jumlah pendapatan isi rumah.

Walaupun lebih separuh responden (57.3%) memperoleh pendapatan kurang RM500 sebulan, namun terdapat tiga peserta projek yang mencapai tahap pendapatan melebihi RM35000 sebulan. Purata pendapatan peserta projek adalah RM910.5. Oleh itu, purata pendapatan isi rumah meningkat ke RM1695.4 sebulan, iaitu jumlah pendapatan isteri, suami dan anak-anak. Ini menunjukkan bahawa keluarga yang

isteri menyertai projek ekonomi mempunyai pendapatan lebih tinggi daripada garis kemiskinan Malaysia, iaitu RM450.00 untuk keluarga yang mempunyai lima orang anak. Kajian lain ke atas perusahaan kecil-kecilan yang diusahakan oleh wanita juga mendapati bahawa aktiviti tersebut dapat meningkatkan hampir 50 peratus pendapatan keluarga (Sarimah 1995).

Analisis regresi dijalankan untuk menerangkan kemungkinan faktor yang menyumbang kepada pendapatan isteri melalui penglibatan mereka dalam projek. Terdapat tiga faktor yang mempunyai hubungan signifikan dengan pendapatan wanita ini. Faktor tersebut ialah keanggotaan dalam institusi tempatan (nilai beta -0.324), tempoh penglibatan dalam projek (nilai beta $0-493$) dan khidmat pengembangan yang diterima daripada agensi (nilai beta $0-490$).

Untuk pembolehubah yang pertama, didapati semakin aktif seseorang wanita itu dalam projek, semakin kurang aktif penglibatan mereka dalam aktiviti institusi (setiap kenaikan unit sisihan piawai dalam pendapatan daripada projek disusuli dengan 0.324 nilai penurunan dalam keanggotaan dalam institusi sosial). Ini kerana mereka mempunyai masa yang terhad akibat perlu menumpukan perhatian sepenuhnya kepada projek.

Faktor kedua, tempoh penglibatan dalam projek, didapati menyumbang secara signifikan kepada pendapatan. Ini menunjukkan bahawa semakin lama seseorang wanita itu terlibat dalam projek, semakin meningkat prestasi mereka. Dengan itu, penglibatan yang lama dalam projek akan meningkatkan pengalaman untuk mengendalikan aktiviti ekonomi wanita di peringkat tempatan.

Akhir sekali, bilangan khidmat pengembangan yang diterima daripada agensi pembangunan didapati memberi banyak manfaat kepada projek ekonomi wanita. Ini termasuk khidmat dan nasihat yang berkaitan dengan bantuan kewangan, input pengeluaran, pemasaran, peningkatan kualiti dan kuantiti, serta lawatan ke tempat yang boleh menambah kemahiran.

Ujian-t juga dilakukan bagi menentukan sama ada terdapat perbezaan yang signifikan antara purata pendapatan wanita yang terlibat dalam projek individu dengan pendapatan daripada projek kumpulan. Didapati bahawa pendapatan daripada projek individu lebih tinggi berbanding pendapatan daripada projek kumpulan.

INDIKATOR PROJEK EKONOMI WANITA

Tema pembangunan lestari di peringkat tempatan adalah dalam konteks penglibatan wanita dalam projek ekonomi, iaitu salah satu strategi untuk menambah peluang pekerjaan dan meningkat pendapatan isi rumah.

Data yang diperoleh menunjukkan bahawa terdapat projek yang popular di kalangan wanita di kawasan kajian. Projek tersebut ialah memproses makanan, jahitan, perniagaan kecil, pengeluaran kraftangan dan pertanian.

Kajian telah mengenalpasti lima indikator projek ekonomi wanita yang ada kaitan dengan pembangunan lestari di peringkat tempatan iaitu:

Kemampuan Ekonomi Kriteria yang terpenting yang menentukan kelestarian projek wanita ialah keupayaan projek tersebut menyumbang pendapatan yang signifikan kepada peserta dan keluarga mereka dalam jangka panjang. Ini bermakna, sesuatu projek itu bukan sahaja memberi pendapatan atau sekurang-kurangnya mengurangkan kemiskinan, tetapi juga dapat memberi pekerjaan kepada wanita dan keluarga mereka serta individu lain di kampung. Ini merupakan satu strategi untuk meningkatkan pendapatan isi rumah di kalangan peserta projek kerana data menunjukkan bahawa majoriti responden mempunyai anak-anak yang masih bersekolah. Oleh itu, pendapatan tambahan adalah perlu untuk menampung perbelanjaan persekolahan.

Projek Membekalkan Barangan dan Perkhidmatan Satu lagi indikator penting yang diperoleh daripada kajian ini ialah semua projek wanita berupaya menyumbang barangan dan perkhidmatan kepada penduduk tempatan. Projek pemprosesan makanan telah dapat membekal barangan makanan di pasaran tempatan dan juga pasaran luar. Projek jahitan juga telah memberi perkhidmatan kepada penduduk tempatan sejak lebih enam tahun yang lepas. Di samping itu, projek perniagaan kecil (kedai runcit, gerai makanan dan jualan terus) telah dapat membekalkan barangan keperluan harian kepada penduduk tempatan sejak lapan tahun yang lepas. Projek ini paling lama beroperasi. Begitu juga dengan projek pertanian, yang telah dapat membekal sayuran dan bunga-bunga kepada pengguna luar dan dalam kampung.

Projek Individu atau Keluarga Kajian ini menunjukkan bahawa projek individu atau keluarga menyumbang pendapatan yang lebih tinggi berbanding projek kumpulan. Ini berpunca daripada pengurangan kos projek dan bentuk gaji/upah kerana projek individu menggunakan anggota keluarga sebagai pekerja, yang upahnya lebih murah berbanding upah pekerja yang diambil dari kalangan bukan anggota keluarga.

Penglibatan yang Minimum dalam Pembangunan Institusi Terdapat kaitan yang negatif tetapi signifikan antara pendapatan daripada projek dengan keanggotaan wanita dalam institusi tempatan (sama ada mereka

anggota jawatankuasa atau anggota biasa). Kaitan yang negatif ini menunjukkan bahawa mereka yang benar-benar menumpukan perhatian terhadap projek tidak mempunyai masa yang cukup untuk melibatkan diri dalam aktiviti institusi. Ini bukan bermakna institusi tempatan tidak berperanan dalam pembangunan projek kampung. Malah, institusi tempatan amat penting dari segi memelihara perpaduan dan sikap kerjasama di kalangan masyarakat. Institusi yang dianggotai kebanyakan peserta projek dan bukan peserta projek ialah kumpulan pengembangan wanita, di bawah kelolaan Jabatan Pertanian; perkumpulan wanita Pekebun Kecil (RISDA); persatuan peladang; pertubuhan politik; pertubuhan agama; Jawatankuasa Kemajuan dan Keselamatan Kampung (JKKK) dan juga persatuan ibu bapa dan guru.

Tempoh Penglibatan dalam Projek Tempoh penglibatan penting dan akan menentukan prestasi serta penerusan projek ekonomi wanita, dan seterusnya kelestarian pembangunan di kampung. Oleh itu, usaha yang gigih harus ditumpukan ke arah menambah bilangan projek wanita yang terus berdaya maju dan mampu bersaing. Ini dapat dilakukan menerusi beberapa cara yang dapat meningkatkan prestasi projek, seperti menghadiri latihan kemahiran, menambah input teknikal dan bantuan kewangan, memperbaiki strategi pemasaran, menambah khidmat nasihat daripada agensi pembangunan, dan mendapat sokongan kuat daripada suami dan keluarga.

Khidmat Pengembangan yang Diterima Khidmat pengembangan yang diterima daripada agensi pembangunan telah menyumbang dengan signifikan terhadap pencapaian projek wanita, khususnya dari segi pendapatan. Khidmat pengembangan diperlukan oleh peserta projek untuk mendapatkan khidmat nasihat dari segi teknikal, kewangan, strategi pemasaran dan peningkatan produktiviti, serta peningkatan pengetahuan melalui latihan dan lawatan ke pusat pendidikan.

Indikator yang boleh digunakan untuk kelestarian pembangunan desa melalui program wanita ialah:

1. Kelestarian ekonomi, iaitu keupayaan projek menyumbang pendapatan yang bermakna kepada peserta dan keluarga. Indikator ekonomi ini perlu dicapai melalui penggunaan sumber tempatan seperti bahan mentah dalam pemprosesan makanan dan penurunan kos buruh.
2. Projek yang lebih lestari kepada pertambahan pendapatan ialah projek individu (atau keluarga) berbanding projek kumpulan. Ini berkait dengan penurunan kos buruh dalam aktiviti ekonomi berasaskan keluarga. Sehubungan itu, iltizam yang tinggi akan

diperoleh daripada peserta dan keluarga kerana yang terlibat akan menjadikan projek sebagai aktiviti utama untuk menjana pendapatan. Projek kumpulan pula, membolehkan kaum wanita menggunakan masa yang terluang, memenuhi matlamat sosialisasi, dan mendapatkan pendapatan sampingan.

3. Projek ekonomi desa perlu menghasilkan barangan dan perkhidmatan kepada masyarakat.
4. Kurangnya penglibatan wanita dalam institusi pembangunan kampung adalah kerana tumpuan mereka yang sepenuhnya kepada projek dan ini menghadkan mereka daripada terlibat dalam institusi sosial.
5. Projek yang telah lama diusahakan memberi sumbangan yang bermakna kepada pembangunan kampung.
6. Projek ekonomi wanita perlu mendapat perkhidmatan yang berterusan daripada agensi pembangunan.

Kajian ini juga mengutarakan cadangan seperti yang berikut:

1. Konsep projek ekonomi berasaskan keluarga harus dijadikan sumber untuk mempertingkatkan pembangunan desa melalui program industri kecil dan sederhana. Ini merupakan satu kekuatan masyarakat. Oleh itu, keluarga boleh digunakan sebagai fasilitator untuk mendapatkan peluang pekerjaan. Pengalaman menunjukkan bahawa usahawan yang berjaya muncul daripada projek kecil-kecilan yang berasaskan keluarga.
2. Peserta wanita memerlukan kemudahan latihan dan bimbingan perkhidmatan yang berkaitan dengan kemahiran untuk meningkatkan kualiti hasil pemprosesan makanan, pengurusan kewangan dan strategi pemasaran yang lebih baik.
3. Institusi sosial tempatan perlu memilih individu yang sesuai untuk menganggotai jawatankuasa kerja institusi tersebut. Ini kerana masa dan tenaga yang terhad yang dimiliki oleh seseorang. Pemilihan jawatan kepimpinan dalam institusi sosial perlu berasaskan kepada individu yang berminat dan mempunyai matlamat tertentu dalam institusi tersebut.

RUJUKAN

- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). 1994. *Sustainable agriculture and rural development*. Part 1: *Latin America and Asia*. Rome: FAO.
- Joeke, S. 1992. Women, environment and population. Report on the proceedings of a workshop. Geneva: UNRISD.
- Maimunah Ismail, Arbaiyah Mohd. Isa & Nor Hashiah Mohd. Hashim. 1995a. Sustainable Village-Based Development through Women's Programs. *Kertas*

- kerja dibentangkan di Seminar on Women in Agricultural Technology. Beijing, Januari, 17-20.
- Maimunah Ismail, Arbaiyah Mohd. Isa & Nor Hashiah Mohd. Hashim. 1995b. The Dynamics of Women's Income-Generating Projects: Some Indicators for Sustainable Village-Based Development. Kertas kerja dibentangkan di 8th Biennial Conference of ARAHE, Jakarta, 16-18 Julai.
- Malaysia. 1991. *The Second Outline Perspective Plan 1991-2000*. Kuala Lumpur: Cetakan Kerajaan.
- New Straits Times*. 1994. Women earn RM4.5 million yearly from food processing projects. Disember.
- Rivera, E.M. 1991. Sustainable Agriculture: A Clarifying Concept for Agricultural and a Central Strategy for Extension. Dlm. William M. Rivera & Daniel J. Gustafson (pnyt.). *Agricultural Extension: Worldwide International Evolution and Forces for Change*. Elsevier: London.
- Sarimah Misnan. 1995. Penglibatan Wanita dalam Perusahaan Mikro. Tesis M.S. Fakulti Ekologi Manusia, Universiti Pertanian Malaysia, Serdang.
- Ujo, Agbeje A. 1993. Women and sustainable village-based development: the case of rural women in Nigeria. Proceedings of the International Conference on Sustainable Village-based Development, Colorado, Sept. 27-Okt. 1.,

Pusat Pengembangan dan Pendidikan Lanjutan
Universiti Pertanian Malaysia
43400 UPM
Serdang, Selangor D.E.

